

Мирончук Н.М. Контекстна підготовка майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності на засадах проблемно-ситуаційного підходу // Професійна освіта: проблеми і перспективи / ІПТО НАПН України. – К. : ІПТО НАПН України, 2016. – Випуск 11. – 136 с. – С. 15-20.

Мирончук Наталія Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки
<http://orcid.org/0000-0002-1360-6381>

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
Україна, м. Житомир, 10008, вул. Велика Бердичівська, 40
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
Украина, г. Житомир, 10008, ул. Большая Бердичевская, 40
Zhytomyr Ivan Franko State University,
Ukraine, Zhytomyr, 10008, Berdychivska str., 40*

КОНТЕКСТНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО САМООРГАНІЗАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАСАДАХ ПРОБЛЕМНО-СИТУАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Постановка проблеми. Метою сучасної професійної підготовки є формування фахівця, який спроможний вибудовувати професійну діяльність на основі принципів наукової організації педагогічної праці, володіє теоретичними основами, прийомами та засобами творчого розв'язання професійних проблем, методами ефективної організації професійної діяльності, попередження професійних деформацій, збереження особистого здоров'я; здатний до самоорганізації своєї самоосвіти, саморозвитку, професійного зростання; володіє уміннями аналізувати та прогнозувати свою діяльність, визначати та усувати недоліки у процесі педагогічної діяльності.

Йдеться про формування самоорганізаційних здатностей майбутнього фахівця як активної конструктивної позиції щодо мобілізації внутрішніх ресурсів і організації власних дій з метою успішного здійснення професійної діяльності. Потужний ресурс для вирішення поставленого завдання мають технології контекстної підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технологія контекстного навчання у практиці професійної підготовки майбутніх фахівців активно розробляється А. Вербицьким, Н. Дем'яненко, Т. Дубовицькою, В. Желановою, В. Калашниковим, О. Шапран, В. Тенищеву та ін. Дослідниками обґрунтовано методологію, специфіку, зміст, форми, методи та засоби контекстної підготовки фахівців, обґрунтовано основи її застосування у педагогічній магістратурі, визначено умови створення контекстно-професійного середовища у вищому навчальному закладі. Разом з тим, вважаємо доцільним у підготовці студентів магістратури до майбутньої професійної педагогічної діяльності зацентрувати увагу на формуванні у них самоорганізаційних здатностей, які, за нашою оцінкою [1] та висновками низки науковців (Дж. Гринберг, Л. Джоуелл, Н. Дусь, Н. Потримай, Г. Мешко, Н. Водоп'янова, Л. Сурженко), є основою

професійної ефективності працівника та чинником збереження його професійного здоров'я.

Однією з ефективних технологій контекстної підготовки майбутніх фахівців вищої школи до професійної діяльності вважаємо розв'язання проблемних професійних ситуацій. У психологічній та педагогічній літературі використовуються різні підходи щодо використання педагогічних ситуацій. Так І. Осадченко, Є. Коновалова, С. Сиротюк здійснюють упровадження технології ситуаційного навчання; О. Березюк, О. Матвієнко розглядають професійні педагогічні ситуації як засіб підвищення ефективності навчального процесу у вищій школі; О. Барабаш – як вид роботи в межах технології розвивального навчання тощо.

Мета статті полягає у з'ясуванні функціонально-сміслового призначення проблемних професійно-педагогічних ситуацій у контекстно-професійній підготовці майбутніх викладачів вищої школи, визначенні типів ситуацій самоорганізації діяльності викладача, критеріїв їх розроблення (добору) та способів створення.

Виклад основного матеріалу. Контекстна підготовка майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності є освітньою моделлю, в якій на науковій основі з допомогою усієї системи форм, методів і засобів послідовно моделюється предметний та соціальний зміст майбутньої професійної діяльності студентів. При цьому предметний зміст діяльності майбутніх викладачів вищої школи у контекстній підготовці проектується як система навчальних проблемних ситуацій, проблем і задач, наближених до професійної діяльності, а засвоєння її соціального змісту відбувається унаслідок взаємодії студентів у спільній діяльності, навчання їх способам дотримання норм професійної діяльності та поведінки у колективі, урахування індивідуальних особливостей суб'єктів взаємодії, їх інтересів, досвіду.

Провідним у контекстній підготовці фахівців є *принцип проблемності*, що вимагає дослідницької позиції студента та розвитку його мислення й реалізується в змісті навчального матеріалу та позанавчальної діяльності. Зміст проектується викладачем не у вигляді задач (завдань), які виконуються за запропонованим зразком (способом, алгоритмом), а як система навчальних проблем, які відображали чи відображають реальні суперечності науки, практики і самої навчальної діяльності [2, с.68].

Основною одиницею змісту освіти у контекстній підготовці є *проблемна професійна ситуація* (О. Вербицький) як реальна чи описана будь-якою мовою сукупність об'єктивних обставин та умов, що вміщує суперечність [2, с. 68]. Усвідомлення цієї суперечності продукує у студента потребу в нових знаннях, інформації задля її вирішення. При цьому за відсутності готових зразків її розв'язання студент самостійно намагається віднайти шляхи її оптимального розв'язку.

Проблемна професійна ситуація вміщує можливості розгортання змісту підготовки в його динаміці, дозволяє спроектувати систему інтелектуальних та соціальних відносин суб'єктів освітнього процесу (викладача та студентів), є об'єктивною передумовою зародження мислення студента [3, с. 61], спонукає до виявлення суб'єктом навчання пізнавальної потреби та створює внутрішні умови для активного засвоєння ним знань і способів діяльності [4, с. 172-174], у контексті нашої дослідницької проблеми – механізмів самоорганізації та стратегій оптимальних дій у ситуаціях професійно-педагогічної діяльності.

Контекстне середовище вищого навчального закладу для майбутніх викладачів вищої школи – це імітована модель їхньої майбутньої професійної реальності. Усі базові форми діяльності студентів у контекстній підготовці (навчальна, квазіпрофесійна, навчально-професійна) – це потенційний ресурс для продукування проблемних педагогічних ситуацій та неперервний процес розв’язування педагогом низки педагогічних завдань, це динамічне середовище, в якому майбутні фахівці уже долучені до міні-проективних моделей функціонально-професійних видів діяльності за обраним фахом: навчально-педагогічної, методичної, організаційної, виховної, наукової. Ефективність використання навчально-виховного ресурсу контекстно-професійного середовища вищого навчального закладу в формуванні зрілої особистості майбутнього фахівця залежить від професіоналізму педагога, його досвіду, професійної спостережливості, педагогічного чуття та прозорливості, здатності бачити у вузівській реальності проблемні ситуації та вміти їх створювати з педагогічною метою.

Безсумнівно, особистість із високим рівнем організованості володіє здатністю до рефлексивного аналізу, поміркованого сприйняття незвичних обставин, критично-аналітичного ставлення до сторонніх чинників, вибору зважених дій. Разом із тим, проведені нами дослідження серед студентів магістратури (106 респондентів), спеціальність яких передбачає викладання у вищих навчальних закладах [1, с. 391], засвідчують, що 32,1 % респондентів у непередбачуваних ситуаціях завжди перебувають у стані дезорганізованості; для 41,5% опитуваних неочікувані ситуації спричиняють реакції гальмування, частково дезорганізують; і лише 26,4 % респондентів зазначають, що діють виважено у таких ситуаціях, що може свідчити про виконавчу добросовісність та старанність людини, її здатність організовуватися у складних ситуаціях. Щодо продуктивності діяльності, то 26,4% магістрантів вважають, що їхній час витрачається даремно і не заповнений корисними видами діяльності. 34 % опитуваних вважають, що дорогоцінний час вони втрачають даремно у половині ситуацій, і 39,6% респондентів переконані, що їхнє життя вщерть заповнене продуктивною діяльністю. Однак аналіз продуктів діяльності студентів магістратури (проаналізовано 79 щоденних планів) засвідчує недостатньо раціональний підхід у організації майбутніми фахівцями власної життєдіяльності.

Обґрунтовуючи технології формування педагогічного стилю мислення студентів магістратури у процесі їх дидактико-технологічної підготовки, О. Падалка, А. Нісімчук [5, с. 98, 120] вважають необхідним оволодіння ними основами самоорганізації праці й вироблення у них таких інтегративних характеристик професійної діяльності: уміння аналізувати вихідні умови та визначати ієрархічну сукупність цілей, здатність проектувати та організовувати навчальний процес, уміння із багатьох способів обирати найбільш ефективні для конкретної ситуації, прагнення раціонально використовувати ресурси часу, застосовувати нормування об’ємів праці, обирати відповідний ритм засвоєння навчальної інформації, темп діяльності, який не знижуватиме рівень усвідомлення ними інформації.

Самоорганізація особистості викладача у професійній діяльності виникає в ситуації виконання функцій та обов’язків професії; під час певної зміни у професійній діяльності; при порушенні норм, правил життєдіяльності чи внесення до них певних змін. Самоорганізація особистості постає як реакція на ці зміни. Важливу роль при цьому відіграють процеси мобілізації, активізації внутрішніх ресурсів на позитивне

сприйняття змінених умов і пошук засобів та способів власної діяльності з максимальним для себе комфортом та збереженням власного здоров'я.

Розробка проблемних професійно-педагогічних ситуацій має здійснюватися на основі чітких критеріїв. Ми розподіляємо ситуації самоорганізації за такими критеріями: за контекстом змісту професійної підготовки (*самоорганізації задля набуття інформації; функціонально-рольової самоорганізації; просторово-часової самоорганізації; соціально-психологічної самоорганізації*), за метою діяльності (*стратегічної самоорганізації; тактичної самоорганізації; оперативної самоорганізації*); за спрямованістю (*особистісної (внутрішньої) самоорганізації (на себе); професійної (зовнішньої) самоорганізації (на професійну діяльність)*); за характером виникнення (*спонтанні, прогнозовані, навчально-спрямовані (навмисно спровоковані)*); за умовами діяльності (*імітаційної (ігрової) самоорганізації, соціальної (реальної) самоорганізації*) тощо.

Попри названі, ми визначаємо ситуації відповідно до виокремлених нами сфер професійної діяльності викладача вищої школи, в яких він має виявляти високий рівень самоорганізації та організаційної активності (сфера взаємовідносин; функціонально-професійних обов'язків; особистісного зростання; професійного зростання; вільного часу та відпочинку [6]): *ситуації комунікативної самоорганізації*, які потребують високого рівня сформованості культури спілкування, уміння стримати афекти, обрати виховну стратегію взаємодії, стратегію реагування на певне явище, стиль комунікації тощо; *ситуації функціонально-рольової самоорганізації*, пов'язані з чіткою організацією власної особистості та мобілізацією вольових зусиль на підготовку до занять, швидкої самоорганізації під час раптових змін у розкладі, незапланованих видів роботи, виникнення неочікуваних ситуацій у процесі навчання студентів (запитання, дія, випадок, вчинок, вияв ставлення) та інше; *ситуації особистісної самоорганізації* – виникають за умови самомотивування особистістю власного удосконалення, самовираження, самореалізації, збереження психічного та фізичного здоров'я, корекції певних рис, якостей; *ситуації організації власного професійного зростання*, за яких особистість обирає перспективи професійного розвитку, змінює вид діяльності або виконує додаткові функції наряду із визначеними; *ситуації часової та просторової самоорганізації* – потребують планування вільного та робочого часу, збалансування праці та дозвілля, раціонального розподілу видів діяльності та інше.

Розв'язання таких ситуацій майбутніми викладачами вищої школи у реальній практиці потребує сформованості у них професійних знань (у тому числі й специфічних: про зміст, способи самоорганізації, тактики, стратегії дій тощо), педагогічних умінь і навичок, критичного мислення, здатності до адекватного оцінювання ситуації та прийняття рішення з урахуванням етичних норм та особистісних і соціально значущих цінностей.

Цінність застосування педагогічних ситуацій О. Барабаш вбачає в тому, що вони найбільш цілісно й системно відтворюють реальність, професійне середовище, в якому фахівець має активно діяти. Це максимально наближує процес навчання і майбутню професійну діяльність, оскільки вимагає виконання однакових професійних дій в умовах, схожих за своєю природою. Підтримуємо думку науковця, що ситуаційні вправи повинні бути професійними за своїм змістом, тобто будуватися на реальних подіях [7, с. 12]. Вважаємо, що практично значущими для навчання майбутніх викладачів самоорганізації в професійній діяльності є такі ситуації, в яких особа має

стати учасником виконання реальної функціональної ролі у професійній діяльності (як лектора, науковця, вихователя, методиста, організатора тощо) й самостійно прийняти рішення. При цьому важливо добирати ситуації, розв'язання яких, з однієї сторони, потребує самостійної активності в опрацюванні додаткової інформації, а з іншої – створює умови для відтворення алгоритму розгортання діяльності магістранта у процесі її вирішення (аналіз, рефлексія, цілевизначення, моделювання, прогнозування, конструювання).

Критеріями розроблення (добору) професійно-педагогічних ситуацій задля визначення їх вартісної сутності є: педагогічна користь; провокування конфліктів; необхідність приймати рішення; можливість узагальнення; лаконічність [8, с. 123-129]; контекстно-професійна спрямованість; реальність ситуації; чіткий текст опису ситуації; значущість ситуації для майбутніх фахівців; доступність для розв'язання.

Проблемні педагогічні ситуації мають відтворювати логіку реалізації конкретних функцій педагогічної діяльності викладача й алгоритм розгортання студентом власних дій при виконанні пропонованого проблемного завдання. Унаслідок такої роботи майбутній фахівець засвоює способи раціональної дії й переносить свій досвід на ситуації, де можна діяти за подібною логікою. Йдеться не про безпосереднє перенесення засвоєних поведінкових дій (готових зразків) у схожих ситуаціях, а продуктивний аналіз, осмислення набутого досвіду і його творче використання задля досягнення позитивного результату.

Типовими *способами створення проблемних ситуацій* є: стимулювання до аналізу й пояснення явищ, фактів професійної діяльності, суперечностей між ними; використання життєвих ситуацій у практичній діяльності майбутніх фахівців; порівняння, узагальнення нових фактів, висування гіпотез, формулювання висновків, “відкриття” нових способів дій для досягнення результату в практичному завданні, їх перевірки; використання ефекту новизни, зіткнення з новими видами діяльності; створення ситуації вибору; постановка проблемних запитань; організація міжпредметних зв'язків та ін.

Застосування проблемних професійних ситуацій у контекстній підготовці студентів магістратури до самоорганізації у майбутній професійній діяльності, що передбачає засвоєння її предметного та соціального змісту, виконує низку цілей та завдань: активізує навчально-пізнавальну діяльність студентів; підсилює внутрішню мотивацію щодо засвоєння знань та підвищує інтерес до майбутньої професійної діяльності; формує аналітичні, прогностичні, конструктивні, організаційні, комунікативні, рефлексивні уміння; розвиває навички моделювання рішень професійно-педагогічних ситуацій; сприяє виробленню здатності до роботи в групі; є засобом формування внутрішньої готовності до конструктивного вирішення перешкод у майбутній професійній діяльності.

Попри виховний ефект, проблемні педагогічні ситуації сприяють засвоєнню педагогічних знань (пошук необхідної інформації для аналізу й прийняття рішення), формуванню умінь обґрунтованого й поглибленого аналізу професійних явищ, моделювання, проектування, конструювання варіанту поведінки; удосконаленню навичок самоаналізу, самооцінки, самоконтролю; розвитку здатності до нестандартного мислення, варіативності поведінки, гнучкості у виборі стратегій дій, вчинку; виробленню творчих здібностей; підвищують інтерес до професійної творчості, формують свідоме ставлення до майбутньої професійної діяльності, готовність до

активного особистісного сприйняття професійно-педагогічних ситуацій та самоорганізації у процесі їх виконання. Отже, крім формування готовності майбутнього викладача вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності, проблемні професійно-педагогічні ситуації реалізують навчальні та виховні завдання.

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що аналіз та розв'язання проблемних ситуацій в умовах контекстно-професійної підготовки майбутніх викладачів вищої школи сприяє глибшому розумінню ними педагогічної професії; забезпечує розвиток професійного мислення, творчої активності; навчає здатності передбачати та попереджати появу небажаних ситуацій або швидко мобілізувати свої зусилля на пошук оптимальних рішень для забезпечення ефективності професійної діяльності; надає зразки та моделі поведінки для вирішення типових ситуацій.

Перспективи подальшого розроблення цієї проблеми полягають в узагальненні практичного досвіду щодо визначення типових ситуацій самоорганізації майбутніх викладачів вищої школи у професійній діяльності та розробленні механізму їх вирішення.

Література

1. Мирончук Н. М. Педагогічні та психологічні чинники професійного здоров'я викладача вищої школи / Мирончук Н. М. // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К., 2016. – Вип. 86. – С. 386-393.
2. Вербицкий А. А. О механизме разрешения проблемной ситуации посредством контекстуального моделирования / А. А. Вербицкий, К. А. Арзамасова // Вестник ВГТУ. – 2012. – № 10-2. – С. 68-71.
3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход : [метод. пособ.] / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.
4. Махмутов М. И. Проблемное обучение: Основные вопросы теории / М. И. Махмутов. – М., 1975. – 368 с.
5. Падалка О. С. Дидактико-технологічна підготовка магістрів : прикладний аспект : [монографія] / О. С. Падалка, А. С. Нісімчук. – Луцьк : Вид-во “Волинська обл. друкарня”, 2004. – Кн. 2. – 156 с.
6. Мирончук Н.М. Проблемно-ситуаційний підхід у підготовці майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності / Мирончук Н.М. // Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje» (29.09.2016 – 30.09.2016). – Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. – С.84-86.
7. Барабаш О. Д. Педагогічні ситуації як елемент технології розвивального навчання учителів у післядипломній освіті / О. Д. Барабаш // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2014. – II(14), Issue 27. – P. 11-15.
8. Ситуаційна методика навчання : теорія і практика / упор. О. Сидоренко, В. Чуба. – К. : Центр інновацій та розвитку, 2001. – 256 с.